

Орел Ю. В.

ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ХАРКОВА

У статті розкрито питання створення і діяльності Українського літературно-художнього і етнографічного товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка в Харкові у 1912–1916 рр. Проаналізовано, як змінювалися напрями діяльності та склад членів товариства. Розкрито значення товариства як осередку українського культурно-політичного життя Харкова.

Публікується документ про діяльність українських організацій у Харкові напередодні революції.

Ключові слова: Харків, М. І. Міхновський, К. М. Бич-Лубенський, Г. М. Хоткевич, громадсько-політичний рух.

Дослідження останніх років, присвячені вивченню українського громадсько-політичного руху в Харкові напередодні революційної доби, були сконцентровані на темі формування політичних партій і рухів [2; 4; 7], натомість діяльність Товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка, що на той час було єдиною легально діючою українською організацією міста, висвітлено в них побіжно. Домінували тоді в Харкові політичні угруповання, що представляли загальноросійські політичні партії як революційного, так і державницького спрямування: Російська соціал-демократична робітничка партія, Конституційно-демократична партія, Прогресивна партія, Соціалістично-революційна партія. Деякі з цих партій мали українське крило: УСДРП [4, с. 185], УПСР [4, с. 210]. Найбільшу підтримку на той час мали ліві політичні рухи, на їхньому тлі особіно стояла заснована М. І. Міхновським у 1902 р. Українська народна партія [4, с. 232]. Захоплення соціалістичними ідеями було основною ознакою українського політичного руху початку ХХ ст. у Харкові, проте слід підкреслити, що це було єдиною їхньою спільною рисою, а за визначенням мети діяльності і засобів її досягнення ці політичні групи принципово розходилися. Відповідно до їхнього бачення українського політичного майбутнього згадані політичні групи можна поділити на автономістів, федералістів та самостійників. Самостійники, що політично оформилися в межах Української народної партії, не проводили активної агітації в період до вибуху Першої світової війни, за винятком спроби М. І. Міхновського, підтриманого окремими членами Товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка, висунути на вибори до IV Державної думи у 1912 р. єдиний український список кандидатів по м. Харкову, який, однак, не підтримали виборщики [13,

арк. 26 зв.–27]. Протягом 1912 р. рупором харківських самостійників була газета «Сніп», а в січні 1913 р. у Харкові розповсюджували листівку «Універсал до народу українського усієї соборної України» [15, арк. 4 і зв.]. Окремі дослідники звернули також увагу на активну громадсько-політичну діяльність молодіжних організацій у Харкові передреволюційної доби [7; 3]. Все це свідчило про перехід українського політичного руху протягом 1914–1917 рр. до нової стадії – масовізації. Але неможливо розглядати особливості розгортання українського національно-політичного руху в Харкові напередодні революційної доби, оминувши діяльність Українського літературно-художнього і етнографічного товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка.

Інтерес до вивчення діяльності Товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка в українській історіографії виявляли дослідники життя і громадсько-політичної діяльності М. І. Міхновського. Зокрема, Ф. Г. Турченко у статті «Микола Міхновський між двома революціями (1907–1917)» [5] висвітлював діяльність товариства, спираючись на документи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ та Державного архіву Харківської області.

Вивчення короткого періоду існування товариства з 1912 по 1917 рр. дає змогу зрозуміти, як змінювалися його мета і завдання, напрями діяльності. Частково ці зміни були пов'язані з дією зовнішніх чинників – в умовах Першої світової війни товариство вже більше не могло залишатися просто літературним і культурним клубом. Можна виділити кілька періодів діяльності товариства: у 1912–1914 рр. воно діяло як літературно-культурний клуб; 01.08.1914–22.01.1916 – як громадсько-політичне об'єднання; березень 1916 р. – 1917 р. – як осередок для пошуку

шляхів створення легальної української політичної організації із завданням боротьби за повну незалежність.

Діяльність товариства знайшла відображення в документах місцевих органів влади м. Харкова та Харківської губернії, що зберігаються в Державному архіві Харківської області. У цьому дослідженні проаналізовано документи органів жандармерії та «охранки», що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ф. 336, Харківське губернське жандармське управління, ф. 705, Південно-Східне районне охоронне відділення; у цих фондах зберігаються документи до лютого 1917 р.). Слід підкреслити, що інформацію в документах вказаних фондів, агентурних звітах, донесеннях, повідомленнях про діяльність українських гуртків подано через призму сприйняття чиновників жандармерії і охоронного відділення, натомість власне спогадів про діяльність товариства безпосередньо його членів збереглося надзвичайно мало, а якщо ці спомини [8] і залишилися, то діяльність товариства розглянуто в них лише як епізод у вирі подій, що розпочалися у 1914 р. Буремне життя і страшне лихоліття радянської доби не дозволили більшості з членів Квіткинського товариства писати мемуари. Доля більшості з активних його членів у Радянському Союзі була трагічною.

Ще у 1909 р. група діячів українського руху Харкова, до якої входили М. І. Міхновський та Х. О. Алчевська, намагалася отримати дозвіл на реєстрацію українського товариства [14, арк. 5 зв.], проте дістала відмову від місцевої влади. Повторно ініціативна група харківської інтелігенції виступила з пропозицією реєстрації українського товариства в жовтні 1911 р. [5, с. 88].

У публічному просторі перші загадки про товариство знаходимо в харківській щоденній газеті «Утро» від 10.02.1912 р. У цьому виданні розміщено повідомлення про намір заснувати товариство, метою якого було б створення «можливості займатися українознавством» та влаштувати збори зацікавлених осіб [6, № 1569 від 10.02.1912 р., с. 5]. У повідомленні названо представників ініціативної групи, яка мала добитися офіційної реєстрації товариства, у складі С. І. Васильківського, С. П. Тимошенка, Н. О. Рикова, Н. Попової.

Товариство почало працювати в березні 1912 р. після затвердження Статуту «Українського літературно-художнього і етнографічного товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка» [14, арк. 86]. 4 березня відбулися установчі збори, а 6 березня обрано Правління. Головою

товариства протягом усіх років його існування був К. М. Бич-Лубенський. На перших засіданнях товариства обговорювали напрями його діяльності. Найбільшу підтримку здобула ідея створення українського театру в Харкові. Її підтримала й М. К. Заньковецька [14, арк. 86 зв.–87]. Проте створення такого театру було досить дорогою справою. Для того щоб зібрати кошти для театру, М. К. Заньковецька вирушила до Санкт-Петербурга. Однак проект усе одно залишався надто дорогим для членів товариства. З газети «Утро» відомо, що нащадок Г. Квітки-Основ'яненка А. Ф. Квітка влітку 1912 р. повідомив про намір будувати театр у парку при маєтку і готовність передати його під опіку товариства [6, № 1747 від 12.09.1912 р., с. 3]. Ця ініціатива отримала гаряче схвалення членів товариства, але, як відомо, так і не була реалізована.

Завдяки газеті «Утро» також відомо, чим займалося товариство в перші роки існування: влаштувало танцювальні і музичні вечори, літературні читання. Зустрічі спочатку відбувалися або в громадській книгарні, або в приміщенні 3-го Товариства взаємного кредиту [6, № 1747 від 12.09.1912 р., с. 3]. Лише згодом ухвалено рішення винайняти на сезон приміщення на Чорноглазівській вулиці (у будинку Трутовського).

На засіданнях товариства спілкування і виступи велися українською мовою (російська допускалася лише у виняткових випадках) [10, арк. 200 зв.].

У перші роки функціонування до Ради товариства входили К. М. Бич-Лубенський та М. І. Міхновський, старшинами були Є. Н. Сердюк, В. М. Пономаренко, В. Й. Савченко, П. Я. Станіславський, С. О. Сердюк, П. Т. Дідусенко, М. А. Біленький, Є. М. Білявська, Є. В. Мороховець, О. М. Білошенко, І. В. Бондаренко, М. Т. Павлов, Є. Д. Тарновська [9, арк. 152–153].

Члени товариства активно обговорювали питання визначення напрямів його діяльності, виявляли «сильну зацікавленість» ідеєю відкриття театру, порушували питання необхідності приймання нових членів, у 3-му Товаристві взаємного кредиту відкрили рахунок для збирання коштів на створення театру [6, № 1723 від 12.08.1912 р., с. 6].

Проте вже наприкінці 1913 р. товариство зіткнулося зі звичайними для всіх українських організацій тієї доби труднощами – браком коштів. У повідомленні про загальні збори членів товариства від 21.10.1913 р. наведено фінансовий звіт, згідно з яким в організації було лише 170 руб. 79 коп. наявних коштів, а збитки за

перші два роки діяльності становили 952 руб. 41 коп. (з яких покрито 282 руб. за рахунок внесків 38 членів). У зв'язку з тяжким фінансовим станом на засіданні ухвалено рішення про те, що 70 членів, які не покрили дефіцит і не зробили членських внесків, вважаються виключеними і зможуть поновитися лише, якщо до 1 січня 1914 р. внесуть обумовлену на засіданні суму [6, № 2118 від 23.10.1913 р., с. 4].

Зважаючи на рішення засідання, в складі товариства відбулися зміни. Про це голова товариства К. М. Бич-Лубенський поінформував харківського губернатора М. К. Катеринича. 22 жовтня 1913 р. відбулося засідання, на якому до складу Ради товариства обрано П. Г. Пушкова, Н. О. Рикова, А. К. Дідусенко, Є. М. Гладку та О. В. Міхновського [9, арк. 152]. На засіданні 2 лютого 1914 р. членами товариства стали К. Н. Жукова, Є. Є. Любарський-Письмений, П. Є. Волосенко, Є. Тарарикова та викладачі Дергачівської сільськогосподарської школи П. І. Тиховський і С. М. Луценко.

Імперські чиновники жандармерії і «охранки» розуміли, що члени товариства не можуть обговорювати питання розвитку української культури в обставинах, що склалися, не усвідомлюючи, що причиною перешкод вільному розвитку української самобутності була політика уряду [9, арк. 167]. Але за даними жандармської агентури найпомітнішим у Харкові в той час був молодіжний український рух. Водночас жандармські філери підкреслювали, що протягом 1913–1914 рр. співпраці між різними українськими молодіжними організаціями і товариством майже не було: *«Приводом для цього став випадок, який відбувся навесні минулого року (1913 р. – Ю. О.), коли кілька студентів були видалені з останнього»* [9, арк. 135]. Тому і відзначення століття від дня народження Т. Шевченка у 1914 р. кожна з українських груп провела окремо. Варто також навести такий коментар філера: *«Серед харківчан найбільш відомим україноманом називають Миколу Івановича Міхновського (здається, присяжний повірений) але він у студентів довір'ям не користується. Його вважають двоєдушною, нещирою особою»* [9, арк. 135 зв.]. Зрозуміло, що в той час захоплена соціалістичними поглядами молодь могла скептично ставитись до провідників Квітчинського товариства К. М. Бич-Лубенського (брата зятя того харківського монархіста І. М. Бич-Лубенського), що мав доволі поважний вік, та М. І. Міхновського, до якого не були прихильні українські соціал-демократи як до впливового політичного опонента [1]. Однак популярність

товариства стрімко зростає із залученням до його лав у 1914 р. Г. М. Хоткевича.

Міхновський, як і решта членів товариства, мав діяти в умовах постійного тиску жандармських чиновників, намагаючись зберегти легальний статус організації. Це пояснює ті обачні заходи членів товариства, які відкидала молодь. Варто зазначити, що, відповідно до повідомлення Харківського губернського правління, станом на 13 березня 1914 р. в межах Харківської губернії діяло лише дві легально зареєстровані українські організації: Українське товариство імені Г. Квітки-Основ'яненка в м. Харкові та Малоросійський гурток любителів драматичного і музичного мистецтва у м. Сумах [9, арк. 185].

Товариство не припинило своєї діяльності під час Першої світової війни, хоча деякі члени були призвані на фронт. З початком воєнних дій відбувся розкол між членами клубу за політичними поглядами. Жандармські філери зазначали, що в товаристві сформувалося два крила: помірковане (на чолі з К. М. Бич-Лубенським) та радикальне. Представники радикального крила на зібранні 3 вересня мали намір публічно висловити протест проти того, що у зверненні від 1 серпня 1914 р. князя Миколи Миколайовича, верховного головнокомандувача Російської імперії, до польського народу Галичини не згадано українців, які становили значну частину населення цього краю [9, арк. 217 зв.–218].

Про зростання популярності товариства може свідчити той факт, що на його засіданні 20 вересня 1914 р. були присутні до 50 осіб [9, арк. 224]. Учасники цього зібрання ухвалили рішення активізувати роботу. Наприкінці жовтня члени товариства орендували приміщення в будинку за адресою вулиця Садова, 15 [9, арк. 232 зв.], де відбувалися всі найвідоміші зібрання клубу.

Незважаючи на те, що товариство здебільшого було платформою для читання лекцій, органи жандармерії і «охранки» постійно стежили за його діяльністю. *«...Згадане Товариство відзначається мазетинським (у жандармській номенклатурі того часу політичні рухи, метою яких була незалежність України. – Ю. О.) напрямом, прошу Вас, чи не будете Ви вважати можливим вжити заходів для того, щоб отримати неоголошеним шляхом відомості про те, що буде відбуватися на його зібранні»* [10, арк. 162].

Попри гострі суперечки між послідовниками різних політичних течій, українська молодь Харкова вирішила об'єднатися навколо ідеї боротьби за автономію України [10, арк. 152 зв.] в межах єдиної організації – Української

студентської громади. 20 вересня 1915 р. відбулися установчі збори її комітету. Учасники зборів розглядали можливості приєднання до легально діючих організацій Харкова. Зрештою, як повідомляв жандармським чиновникам філер на прізвисько Звонов, «було встановлено внесок в розмірі 4 рублі: 1 рубль в Громаду та 3 рублі в літературно-науковий відділ Квіткинського товариства, під видом якого тепер буде діяти Громада» [10, арк. 154].

У жовтні 1915 р. продовжилося читання лекцій у приміщенні клубу. На зустрічі виступили вчителі з Буковини і Галичини, представивши організацію українського шкільного навчання в Австро-Угорській імперії [10, арк. 184–186]. На цьому ж засіданні голова зібрання Г. М. Хоткевич (голова науково-літературного відділу товариства [10, арк. 206 б зв.]) оголосив, що лекції в клубі можна прослухати в четвер, а в неділю він читатиме курс з історії Галичини [10, арк. 186]. Наступну лекцію в товаристві, про М. П. Драгоманова, виголосив відомий діяч українського соціал-демократичного руху Харкова та секретар науково-літературного відділу товариства [10, арк. 211] Я. Є. Дорошенко 29 жовтня 1915 р. [10, арк. 186 зв.]. Варто зауважити, що Квіткинське товариство давало можливість висловитись на своїх зібраннях представникам різних політичних напрямів, що були популярними в той час у Харкові і підтримували український рух (це і соціал-демократи, соціалісти-революціонери, і бундівці).

6 листопада на засіданні товариства відбулися вибори нового Правління. До нього увійшли Г. М. Хоткевич, К. М. Жуков, Я. Є. Довбищенко, М. А. Плевако, С. А. Таранушенко, Г. С. Іваницький, А. І. Заливчий, В. П. Глуходід, О. І. Соколовський.

З агентурних донесень відомо про теми недільних зібрань товариства, на яких виступав Г. М. Хоткевич. Зокрема, 3 грудня 1915 р. була прочитана драма Хоткевича «Богдан Хмельницький», 6 грудня – «Історія селянства Галичини», 10 грудня – доповідь М. М. Баженова про вплив Г. Квітки-Основ'яненка на М. Гоголя [10, арк. 260]. Після доповіді 10 грудня на засіданні один із присутніх збирав підписи під петицією до члена Державної думи О. Ф. Керенського з вимогою повернути громадянські права, зокрема свободу слова і друку (що стосувалося і української мови), які були обмежені після початку війни [10, арк. 206 б зв.–206 в].

З агентурних донесень також відомо, що в приміщенні товариства відведено кімнату для бібліотеки українських книг [11, арк. 154], завідував бібліотекою Білицький.

Особливо посилювався тиск на товариство та його членів з боку жандармських та поліцейських органів влади імперії у 1916 р.

26 грудня 1915 р. від директора Департаменту поліції К. Д. Кафафова начальника Харківського ГЖУ надійшла телеграма з розпорядженням «зайнятися ліквідацією подібних (українських. – Ю. О.) гуртків, які у зв'язку з походом на Галичину можуть ускладнювати справу розвідки» [10, арк. 275].

Цей наказ стосувався передовсім студентських організацій «Юнацька спілка», «Український соціалістичний колектив», «Українська студентська громада», але, оскільки більшість активних діячів тих організацій були одночасно і членами Товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка, це вплинуло і на його діяльність.

У ніч на 22 січня 1916 р. проведено обшуки у діячів українського руху Харкова [12, арк. 18 зв.] (21 обшук). Деяких активістів заарештовано [12, арк. 15 зв.]. Зокрема, одному з провідних діячів товариства Г. М. Хоткевичу за рішенням Особливої наради (створеної за дією Положення про державну охорону) було на три роки заборонено проживання в Харківській, Київській, Полтавській, Волинській, Чернігівській, Подільській, Херсонській, Таврійській і Катеринославській губерніях; за новим місцем проживання він мав перебувати під оголошеним поліцейським наглядом [12, арк. 56]. У «Моїй автобіографії» Хоткевич так згадував цей період свого життя: «Заснував при т-ві Квітки-Основ'яненка науковий відділ і був його головою (членами були проф. Яната, проф. Супруненко, Коряк, Довбищенко і багато ще де-кого). Але пропрацював недовго, хоч і інтенсивно. Кінець був несподіваний: висилка з Харкова по доносу. Ох, як це гірко було пережити, так і сказати Вам не могу!» [8, арк. 23].

Обшуки були проведені у лідерів українського студентського руху В. В. Кекало [11, арк. 9], М. П. Петренка [11, арк. 10], К. І. Коссовича [11, арк. 11], В. П. Глуходіда [11, арк. 13], В. І. Зібберта [11, арк. 14], О. К. Міщука [11, арк. 15], А. Я. Берладіна [11, арк. 17], Г. О. Любицького [11, арк. 18], О. А. Герке [11, арк. 24], А. І. Заливчого [11, арк. 31], З. К. Сало [11, арк. 19], а також у діячів українського руху Харкова старшого покоління М. І. Міхновського [11, арк. 12], Г. М. Хоткевича [11, арк. 29], М. С. Зарудної [11, арк. 20], А. А. Білоус [11, арк. 21], А. Безносенкової [11, арк. 22], К. В. Ключкової [11, арк. 23], Я. Є. Довбищенка [11, арк. 26], Ф. П. Гараха [11, арк. 27], В. Д. Карякіна [11, арк. 30], Х. Н. Усань [11, арк. 111]. Всього із перелічених осіб, які були пов'язані з соціалістичним рухом,

заарештовано і поміщено в губернську тюрму. У телеграмі від 22 січня 1916 р. директору Департаменту поліції К. Д. Кафафову начальник Південно-Східного районного охоронного відділення генерал-майор І. І. Риковський доповідав: «Ніч 22 січня проведена ліквідація українців Арештовано вісім Відібрано значну кількість підготовлених на гектографі відозв різних назв українською мовою Дві організаційні печатки Подробиці поштою» [11, арк. 114].

Один із жандармських філерів повідомляв 26 січня 1916 р.: «В Українському товаристві імені Квітки-Основ'яненка реферати на наукові і соціальні теми, що читалися по четвергам, тепер припинилися. Цей захід вжито з обачності, так як було помічено, що реферати ці викликають увагу адміністрації, – так висловився секретар літературно-економічної комісії Товариства Я. Є. Довбищенко» [11, арк. 119].

У донесенні одного з агентів Харківського ГЖУ від 28 лютого 1916 р. зазначено: «Багато інших членів Товариства також виходять з нього, щоб уникнути неприємностей, які загрожують їм після того як на Товариство в останній час звернула увагу адміністрація» [12, арк. 14].

Незважаючи на переслідування окремих його членів, товариство діяло. Після обшуків і арештів у березні ті його члени, які не були заарештовані та залякані поліцією, зібралися для вшанування 55-ї річниці від дня смерті Т. Г. Шевченка. З агентурних свідчень відомо, що заходи в цей день були скромні. До присутніх із промовою на пошанування пам'яті Кобзаря звернувся голова товариства К. М. Бич-Лубенський. У промові він наголосив (як стало відомо зі згаданого агентурного донесення), що Україна ще не померла, як думає російський уряд і частина російського суспільства, і коли-небудь воскресне, як євангельський Лазар [12, арк. 36].

Політичне життя української громади Харкова тієї доби, як видно з наведеного вище, шукаючи відповіді на питання, що ж має стати першочерговим завданням політичної боротьби – вирішення соціального питання чи національне визволення, – з другої половини 1915 р. дедалі більше схилилося до думки, що лише звільнення від національного гноблення дасть змогу вирішити соціальні проблеми українців. Це насамперед проявилось в молодіжному русі, де з травня 1915 р. лунали заклики А. П. Ковалівського до створення Українського національного кола [10, арк. 66 зв.–69] (на

противагу Українському соціалістичному колективу). Активізувалася і діяльність у цьому напрямку товариства, яке доти завжди з обачності займало помірковану позицію. У донесенні жандармського філера від 25 травня 1916 р., в якому описано діяльність громадсько-політичних організацій Харкова того часу, констатувалося: «Націоналісти є майже в кожній українській організації, також серед українських с[оціал]-д[емократів] і с[оціалістів]-р[еволюціонерів], але все ж таки вони намагаються протидіяти надмірному захопленню соціалістичними ідеями і відстоюють національний характер українського руху» [12, арк. 142 зв.]. Проявом цих настроїв української інтелігенції Харкова стало видання збірника «Самочинна Україна» [12, арк. 204 зв.]. До його видання, за свідченням жандармських агентів, могли бути причетними А. П. Ковалівський, О. К. Мицук, Б. Л. Зільберман, К. І. Коссовський. До збірника (розмноженого на гектографі) увійшли статті: «Годі лякатися», «Відродження Фламандії», «Євреї на Україні», «Спілка», «Україна над усе», окремі вірші.

Наприкінці 1916 р. здавалося, що дії поліції з розгрому українського культурно-політичного руху Харкова досягли успіху. В останні місяці 1916 р. товариство зазнало значних змін. За погодженням із представниками українського політичного руху в Києві (в агентурних донесеннях – Союзу визволення України) вирішили об'єднати в межах товариства як колишніх членів Квітчинського клубу, так і політично активну молодь [12, арк. 215]. Завдяки припливу нових сил знову відкрито науково-літературний відділ. До складу товариства увійшли М. Т. Петренко, З. К. Сало, Г. М. Федоровський і М. Юрко [12, арк. 219 зв.]. Після реорганізації товариство швидко відновило діяльність. 27 жовтня 1916 р. розпочалися лекції. Першу на тему «Українська народна школа» прочитав студент на той час Харківського університету Т. Олесюк [12, арк. 223].

Однак продовженню легальної роботи товариства загрожувало зростання впливу її більш радикально налаштованих членів. Це стосувалося, зокрема, позиції О. Н. Синявського, який на засіданні товариства 3 листопада 1916 р. закликав присутніх перейти до активних дій, а саме влаштувати диверсії проти влади на фабриках, залізниці та інших шляхах сполучення [12, арк. 224 зв.]. Наприкінці 1916 р. спостерігалось полівіння в лавах членів товариства. За агентурними даними, в цей період провід у клубі перейшов до О. Н. Синявського.

Після вибуху Лютневої революції в Харкові активізувалося політичне життя. Створено Ради робітничих і селянських депутатів, Губернську Українську Раду як орган Української Центральної Ради. У жовтні 1917 р. Військово-революційний комітет як представницький орган Української Центральної Ради, рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, міської думи та інших революційно-демократичних організацій оголосив про приймання всієї повноти влади [2, арк. 158]. Проте революційна більшовицька влада в Петрограді мала інші плани розвитку для Харкова, зважаючи на стратегічне значення міста для встановлення контролю над Донською областю. 8 грудня в Харкові відбувся більшовицький переворот, закріплений на засіданнях Харківської ради робітничих і солдатських депутатів та Губернської Ради селянських

депутатів створенням нового Губернського військово-революційного комітету, у якому домінували більшовики [2, арк. 162], що виступили за підпорядкування більшовицькому уряду в Петрограді.

У вирі революційної боротьби губляться згадки про Товариство імені Григорія Квітки-Основ'яненка в Харкові, однак внесок товариства та окремих його членів у формування української національної свідомості та програми боротьби за політичну незалежність української нації залишається в історичній пам'яті.

Нижче публікується документ, у якому чиновники Харківського губернського жандармського управління фіксують стан розвитку українського руху в Харкові у 1912 р. Текст документа подано за сучасним правописом зі збереженням мовних особливостей автора.

ДОДАТКИ

**Донесення начальника Харківського губернського жандармського управління
по Південно-Східному району генерал-майора І. І. Риковського
директору Департаменту поліції Н. П. Зуєву про діяльність харківських українофільських гуртків**
19 січня 1912 р.

Вследствие предложения Департамента полиции (по Особому отделу) от 8-го декабря 1911 года за № 110925 доношу Вашему превосходительству, что с конца минувшего года в Харькове среди местной украинофильской интеллигенции проявляется заметное оживление, выразившееся главным образом в издании (с 1 января) украинского органа «Сніп» (издатель присяжный поверенный Николай Иванович Михновский и редактор-помощник присяжного поверенного Михаил Антонович Беленький); судя по вышедшим номерам этого журнала направление его узко националистическое, проникнутое стремлением к культурному обособлению населения Украины.

Присяжный поверенный Михновский в 1907 году по агентурным сведениям принадлежал к Украинской социал-демократической рабочей партии, при ликвидации местной группы которой в ночь на 18-е января того же года был подвергнут обыску, существенных результатов не давшему (были обнаружены два экземпляра брошюры «Чого нам треба домагатися»). В виду чего он был оставлен на свободе и к дознанию, или переписке по охране не привлекался.

О редакторе, помощнике присяжного поверенного Беленьком, неблагоприятных сведений не имеется; 28 февраля 1909 года он, вышеупомянутый Михновский и поэтесса Христина Алексеевна Алчевская обращались к г[осподи-ну] харьковскому губернатору с прошением об утверждении устава Харьковского малороссийского общественного собрания, но ходатайство это не было удовлетворено.

В этой же среде зародилась идея об организации культурно-просветительного украинского общества в целях изучения и популяризации украинской литературы и искусства; инициативу в этом деле взяла на себя группа лиц возбудивших уже ходатайство о регистрации Украинского имени Григория Квитки-Основьяненко литературно-художественного и этнографического общества (сведения относительно этого Общества и его инициаторов будут представлены дополнительно).

Организацией, объединяющей местную украинскую интеллигенцию, является «украинская комиссия» заведывающая «украинским отделом» при Харьковской общественной библиотеке; число членов комиссии доходит до 60 человек, среди которых видная роль принадлежит тем же Михновскому (председателю

комиссии) и Беленькому (один из помощников председателя). Существующая в Харькове под фирмой «Украинская книгарня» частная украинская книготорговля также в последнее время заметно расширила свои операции и попутно зан[имается] распространением украинских кустарных изделий.

Местные украинофилы главным образом явились также учредителями 3-го Харьковского общества взаимного кредита (сведения о нем изложены в донесении моем от 16 января 1911 года за № 281).

В Харьковском университете существует легализованная (с 15-го ноября 1907 года) Громада студентов-украинцев и Студенческий кружок по изучению быта украинского народа (сведения об этих организациях и их уставы представлены мною 7-го марта 1910 года за № 1232); в остальных высших учебных заведениях имеются украинские кружки, примыкающие к университетской Громаде.

Деятельность Громады и кружков освещается агентурой, направленной также и к общему освещению украинского движения, которое

проявляется в Харькове пока лишь в перечисленных выше формах.

Сведения относительно украинского движения по Харьковской и Екатеринославской губерниям (остальные губернии, входящие в подведомственный мне район к числу малороссийских не относятся) будут представлены мною дополнительно.

Ввиду того обстоятельства, что в данное время центром украинского движения является Киев, копия настоящего донесения вместе с сим за № 239 препровождается для сведения начальнику Киевского охранного отделения с просьбой направить агентуру к освещению возможных сношений украинских кругов Киева с Харьковом, и об всех полученных в этом направлении указаниях извещать немедленно меня; со своей стороны все поступающие мне сведения по украинскому движению будут сообщаться для сведения и соображений при розыске подполковнику Леонтьеву.

Приложение 1, 2, 3 (журнал «Сніп»).

Подписал генерал-майор Рыковский
(ЦДІАК України. – Ф. 705. – Оп. 2. – Спр. 106. – Арк. 5–6 зв.)

Список використаної літератури та джерел

1. Геращенко Т. С. Микола Міхновський в спогадах і оцінках його сучасників / Т. С. Геращенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. 9. – С. 54–69.
2. Історія міста Харкова ХХ століття. – Харків : Фоліо, 2004. – 686 с.
3. Магась В. Діяльність націоналістичної молоді у культурницьких і суспільно-політичних організаціях Харкова у 1914–1917 рр. / В. Магась // ЕМІНАК : науковий шквартальник. – Київ, Миколаїв, 2017. – № 3 (24). – С. 28–33.
4. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. ХІХ ст. – лютий 1917 р.) / С. О. Наумов. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
5. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський між двома революціями (1907–1917) / Ф. Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. 18. – С. 80–102.
6. Утро : политическая, общественная, литературная и экономическая газета. – Харків, 1906–1916.
7. Філоретова Л. М. Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки Першої світової війни / Л. М. Філоретова // Проблеми історії України ХІХ – початок ХХ ст. – Вип. 4. – Київ, 2002. – С. 183–195.
8. Хоткевич Г. Спогади. Статті. Світлина / Г. Хоткевич. – Київ : Кобза, 1994. – 167 с.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 4. – 279 арк.
10. ЦДІАК України. – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 20. – 296 арк.
11. ЦДІАК України. – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 35. – 240 арк.
12. ЦДІАК України. – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 36. – 277 арк.
13. ЦДІАК України. – Ф. 705. – Оп. 2. – Спр. 105. – 45 арк.
14. ЦДІАК України. – Ф. 705. – Оп. 2. – Спр. 106. – 92 арк.
15. ЦДІАК України. – Ф. 705. – Оп. 2. – Спр. 122. – 34 арк.

Yulia Orel

HRYHORII KVITKA-OSNOVIANENKO SOCIETY IN THE SOCIO-POLITICAL LIFE OF KHARKIV

The article discovers the circumstances of creation and activity of Hryhorii Kvitka-Osnovianenko Society in Kharkiv in 1912–1916.

The article analyzes the political situation in Kharkiv before the WWI and the Revolution. It stresses the meaning of the Society in the formation of national consciousness and crystallization of views of those who supported the direction of Ukrainian independent political movement. The documents of the Gendarmerie and the Department for Protecting the Public Security and Order (Okhranka), which are kept in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, have been used for writing the article.

This paper discloses first events organized by the Society. In particular, there was an attempt of creating the Ukrainian theatre in Kharkiv, which was not realized due to the lack of resources. Before the WWI, the Society worked as a literary and art club, organized musical, dance, and literary evenings. The role of

Mykola Mikhnovskyi and Hnat Khotkevych for development of the Society was huge. With the beginning of WWI, the Society's members manifested their pro-Ukrainian position more often. In 1915, the most politically active youth of the town, which was united by the Ukrainian Student Community (Hromada), joined the Society. At this time, the Society became the place to present lectures in Ukrainian history, exchange the experience about the organization of Ukrainian school and cultural life with people from Galicia. The meetings were dedicated not only to literature and art but also to the question of the political future of Ukrainians. This was obvious also for the police of tsarist Russia. They organized searches and arrests of Ukrainian activists in Kharkiv at 22 January 1916. Among the prosecuted were also the members of the Association. Hnat Khotkevych, one of the prominent figures of Society, was expelled outside the Ukrainian lands. Despite the persecution, the Society continued its activity till 1916. However, the actions of its members increasingly radicalized. After the explosion of the February Revolution, political issues came to the forefront of the agenda. However, the importance of the Society for the development of the Ukrainian movement in Kharkiv before the Revolution cannot be overestimated.

The article attachment contains a document in which officials of the Kharkiv Provincial Gendarme Department commented on the development of the Ukrainian movement in Kharkiv in 1912.

Keyword: Kharkiv, Mykola Mikhnovskyi, Hnat Khotkevych, socio-political movement.

Матеріал надійшов 17.03.2018